

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: “İCTİMAİ ELMLƏR”

FƏNN: “DİO əməkdaşlarının peşə etikası”

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 4. "Humanizm. Sosial ədalət. DİO əməkdaşlarının mənəvi və hüquqi fəaliyyəti"

Tərtib etdi: “İctimai elmlər” kafedrasının
müəllimi, polis leytenantı

Rəhim Məcnunov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № _____ « _____ » _____ 2013-cü il.

B A K I – 2013

Mövzu № 4. "Humanizm. Sosial ədalət. DİO əməkdaşlarının mənəvi və hüquqi fəaliyyəti".

P L A N :

Giriş:

- 1. Humanizm nədir?**
- 2. İnkişafın humanistlik sərhədi.**
- 3. Müasir dünyada qəbul olunmuş humanitar qaydalar.**
- 4. Humanizm və sosial ədalət ideyasının formalaşmasında düzgün əxlaqi fəaliyyətin əhəmiyyəti.**
- 5. İnsan hüquqları və humanizm polis fəaliyyətində.**

Nəticə:

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. M.J.Manafova, N.T.Əfəndiyeva və S.A.Şahhüseynovanın ümumi redaktəsilə. Bakı, 2010. Fəsil IV.
2. Quliyev A.İ. «Azərbaycanın ictimai-siyasi fikrində sosial ədalət ideyası». Bakı, 2008. səh. 20-56.
3. Məmmədov Z.Ə. «Mənəvi zərərin kompensasiyası». Bakı, 2009. səh. 7 – 44.
4. Döyüşçülərin davranış qaydaları. Cenevrə 1993.
5. Hacılı R.R. Ağaliyev X.D. Media etikasını. Bakı, 2008.
6. Azərbaycan Respublikası DİN-nin əməkdaşlarının etik davranış kodeksi. Bakı, 2005. Maddə. 3, 10.
7. Şahhüseynova S.A. Etika. Dərslik. Bakı, 2009. Fəsil III.
8. Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məcəlləsi. Bakı, 2006.

9. Polis haqqında Bəyannamə. Bakı, 2000.
10. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi 1948.
11. Polis və insan hüquqları. Bakı, 2007.
12. Ибрагимов М.М., Куличенков В.В. «Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников ОВД». Киев, 1990. с. 26-42.
13. Иванов В.Г. «Мораль коллективистская, гуманистическая деятельная». 1987. с. 34-61.
14. Мосров А.М. «Социальная справедливость: нравственный аспект». Москва, 1987. с. 28-47.
15. Соловьев В.С. «Оправдание добра». Москва, 1987. с. 11-39.
16. Ейтон – Шенкер Д. Проблема прав человека и культурное многообразие. Нью-Йорк, 1996. с. 22-53.
17. Гердер И.Г. "Идеи к философии истории человечества". М., 1977. с. 38-70.

GİRİŞ

Dünyamız ideal olsaydı, bizə polis lazım olmazdı. Təəssüflər olsun ki, biz qeyri-mükəmməl həyatda yaşayırıq və birgə yaşayış problemləri ilə üzləşdik. Bu problemlər polisin mövcudluğunu zəruri edir və polis müasir cəmiyyətin vacib atributuna çevrilir. Polis cəmiyyətə lazımdır.

İctimai asayiş qorumaqla polis insan hüquqlarının müdafiəsini təmin edir və onun nəticəsində insanlar öz hüquq və azadlıqlarından istifadə edirlər.

İctimai asayiş qorumaqla yanaşı, polis eyni zamanda yaşamaq hüququ kimi xüsusi insan hüquqlarını müdafiə edir. Məsələn, şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətləri müəyyən etməklə və ya belə cinayətlərin qarşısını almaqla polis insanın yaşamaq hüququnun müdafiəçisi kimi çıxış edir. Bununla yanaşı, insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsi üçün polis ilk növbədə bu hüquqlara hörmətlə yanaşmalıdır.

İnsan hüquqlarının əsasını – hər bir fərdin şəxsi həyatına və ləyaqətinə hörmət etmək təşkil edir. Bu fikir dünyanın əksər böyük dinlərində və fəlsəfələrində öz əksini tapmışdır. İnsan hüquqları alınıb-satıla bilməz. Bu, o deməkdir ki, onlar insanın irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və ya digər əqidəsindən, milliyyətindən, sosial mənsubiyyətindən, mülkiyyətindən və digər statusundan asılı olmayaraq, hər bir fərdin şəxsiyyətindən mövcuddur və ondan ayrılmazdır.

İnsan hüquqlarının humanizm ən yaxşı təfsiri dünyanın bir çox ölkələri tərəfindən razılaşıdırılmış beynəlxalq hüquqi aktlarda verilmişdir. Belə aktlar sırasında ən məşhur sənəd 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”dir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra insan hüquqları, humanist nəzəriyyəsi və praktikası dayanmadan inkişaf etmiş və artıq insan hüquqlarının ümumi siyahısını “kateqoriyalara” ayırmaq olar. Öncə “İnsan hüquqları” vətəndaşların şəxsi həyatına dövlətin müdaxilə etməməsi və hakimiyyətdən sui-istifadə yol verilməsi deməkdir. Bu “İnsan hüquqları”nın birinci kateqoriyasıdır. Bu kateqoriyadan olan hüquqlar mülki və siyasi hüquqlar adlanır. Bura daxildir: yaşamaq hüququ, işgəncə və qeyri-insani davranışın yolverilməzliyi hüququ, azadlıq hüququ, fikir, vicdan və din azadlığı hüququ, azad toplaşmaq hüququ. Bu hüquqlar əsas hüquqlar hesab edilir və polisin işi ilə birbaşa bağlıdır.

60-cı illərdə hüquqşünaslar belə qənaətə gəldilər ki, sosial ədalətli təmin etmək məqsədi ilə dövlət hakimiyyətinin cəmiyyətin həyatına pozitiv (müsbət) müdaxiləsi vacibdir və insanların dövlətdən sosial ədalətin bərqərar olunmasını tələb etmək hüququ var. Bu, insan hüquqlarının ikinci kateqoriyası hesab edilir və onlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar adlanır. Bura aşağıdakılar daxildir: əmək hüququ, təhsil hüququ, ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması hüququ, cəmiyyətin ictimai həyatında iştirak etmək hüququ.

Polis əməkdaşları sosial təminat və müdafiə ilə məşğul deyillər. Belə işlər onların vəzifə borcları ola bilməz. Lakin polis cəmiyyətin bütün təbəqələri ilə birbaşa təmasda və ünsiyyətdə olduğu üçün təhlükəsiz və qorxusuz yaşayış təmin etmək üçün ictimaiyyətlə birgə hərəkət edə bilər.

Üçüncü kateqoriyasına toxunuruq. Hüquq ədəbiyyatında “Kollektiv hüquqlar” anlayışı nisbətən yenidir. Bu hüquqlara insanların sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnu, siyasi və iqtisadi inkişaf hüququnu aid etmək olar. Bu hüquqların bir qismi beynəlxalq sənədlərlə nizamlanır. Bu sahədə əhəmiyyətli addımlardan biri 1994-cü ildə atılmışdır. Avropa Şurası, “Milli Azlıqlar haqqında Əsas Konvensiya”-ni qəbul etmişdir. Konvensiyayı imzalanmış və təsdiq etmiş dövlətlər öz ərazilərində elə bir şərait yaratmalıdırlar ki, milli azlıqlar milli özünəməxsusluğunu, xüsusilə, dinlərini, dillərini, adət-ənənələrini və mədəni irslərini qoruyub saxlaya bilsinlər. Nə üçün dövlət insan hüquqlarının qayğısına qalmalı və onları mühafizə etməlidir?

İnsanlar bu və ya digər hərəkətləri edərkən müxtəlif amillərə əsaslanırlar: bəzən istəkdən, bəzən də kənar təsirdən insan müəyyən hərəkəti etməli olur.

Sual 1. Humanizm nədir?

Humanizm sözü fransızcadan tərcümədə "humanisme" insanlıq, insanları sevmək, bəşəriyyətçilik deməkdir. Humanizm insani məsələlərdə təbiətüstü inancların hakimiyyətini tamamilə rədd edir, ancaq bununla yanaşı inancların özünü hədəf olaraq seçmir. Ümumi mənada Ateizm və Aqnostisimlə bütünləşir, amma humanizm anlayış bunlara daxil deyil. Humanizm bu cür təbiətüstü güclərin varlığı ilə bir növ maraqlanmayan etik yanaşmadır. Humanizmin əsas məqsədi hər cür avtoritarlıqdan insanı azad etməkdir. Humanizmə görə həqiqəti tapmaq insanın haqqıdır. Ancaq həqiqəti tapmaq yolunda mistizm, inanclar və bu kimi məntiqlə tamamlanmayan üsullar doğru deyil. Həqiqətə edilən bu arzu gözübağlı mütləq həqiqət olaraq qəbul edilməməli, elmi şübhəçilik və elmi üsullarla öz cavabını tapmalıdır. Avtoritarlığı və eyni zamanda həddən artıq şübhəçiliyi də rədd edərkən, taleyin hadisələr üzərindəki təsirini qəbul etmir. Doğrunun və yanlışın olmasına şəxsi və ortaq elmin mənimsənilməsilə çatılabiləcəyini müdafiə edir. Bununla yanaşı humanizm insanın bütün digər canlı növlərindən daha fərqli olduğu düşüncəsini inkar edir. Humanist filosof Piter Singer "Bir çox istisna olmasına baxmayaraq humanistlərin çoxu özlərini böyük bir doqmadan azad edə bilmir. Humanistlər digər canlı növlərinə qarşı düşüncəsiz istismara qarşı çıxmalıdır" deyərək humanizmin təbiiliyi və həyatsevərliyini göstərir. Humanizm insanın bacarıqlarına müsbət yanaşır, bununla yanaşı insan təbiətinin bütünlüklə yaxşı və bütün insanların humanizmin müdafiə etdiyi mənəvi dəyərlərə çatılabiləcəyini müdafiə etmir. Bunun üçün əzm və başqalarının köməyi də lazımdır. Humanizmin əsas hədəfi insanın inkişafı və bütün insanlar üçün həyatı yaxşılaşdırmaqdır. Humanizm gözəl işlər görməyə, indi və burada yaxşı yaşamağa və gələcəyə daha yaxşı bir dünya qoyub getməyə çalışır, sonrakı həyatda mükafatlandırılmaq üçün həyat boyu əzab çəkmək lazım olmadığını bildirir.

Humanizm anlayışı "insan sevgisi", "barış", "dostluq", "qardaşlıq" kimi başa düşülür. Ancaq fəlsəfi baxımdan humanizmin daha vacib bir mənası var:

Humanizm - "insanlıq" anlayışını insanların yeganə məqsədinə çevirən bir düşüncədir. Başqa sözlə desək, insanı Yaradıcısı olan Allahdan üz çevirməyə, sadəcə öz varlığı və şəxsiyyəti ilə maraqlanmağa çağırır. Bu sözün Qərb dillərindəki mənası həmin anlamı daha qabarıq verir - məsələn, İngilis lüğətlərində "Humanizm" kəlməsi belə açıqlanır: "ən yüksək dəyər, xarakter və davranışların hansısa fəvqəltəbii qüvvədə deyil, insanda olduğuna inanan düşüncə sistemi". Humanizmin ən açıq tərifini isə bu fəlsəfəyə inananlar veriblər.

Müasir dövrün tanınmış humanist yazarlarından sayılan Korliss Lamont (Corliss Lamont) *"The Philosophy of Humanism"* (Humanizm Fəlsəfəsi) adlı kitabında belə yazır: "Humanizm bütün gerçəkliklərin məhz təbiətin özündən ibarət olduğuna inanır, qəbul edir ki, kainatın əsası şüur deyil, materiyadır.. Təbiətin fəvqündə heç nə yoxdur. İnsanlar fəvqəltəbii və ölümsüz ruhlara sahib deyillər. Kainatın fəvqündə duran əzəli və əbədi bir Yaradıcı mövcud deyildir". Göründüyü kimi, əslində humanizmin təməlində ateizm dayanır. Humanistlər bunu açıq etiraf edirlər. Ötən əsrdə humanistlər tərəfindən iki önəmli manifest, yəni bəyannamə yayılıb. 1933-cü ildə yayılan I manifesti o dövrün bəzi məşhur şəxsləri imzalayıblar. 40 il sonra, yəni 1973-cü ildə yayılan "II Humanizm Manifesti" isə əslində bəzi əlavələrlə elə birincinin təkrarı olub. "II Humanizm Manifesti"ni minlərlə alim, fikir adamı, yazar və s. imzalayıb.

Amerika Humanizm Assosiasiyası hələ də bu sənəddən aktiv istifadə edir. Manifestləri təhlil edəndə bəlli olur ki, ikisi də kainatın və insanın Allah tərəfindən yaradılmadığını, öz-özünə ortaya çıxdığını, insanın özündən başqa heç bir varlığın qarşısında məsuliyyət daşmadığını, Allaha inamın insanı və cəmiyyəti geridə qoymasını bəyan edir, yəni bütünlükdə ateizmlə bağlı ideyaları özündə əks etdirən sənədlərdir.

Məsələn, Humanizmin 1-ci manifestinin ilk altı maddəsi belədir:

1. Humanistlər Kainatın öz-özünə var olduğunu və yaradılmadığını qəbul edirlər.

2. Humanizm insanın təbiətin bir parçası olduğuna və müəyyən proseslərin nəticəsində yarandığını inanır.
3. Həyatın üzvi mənşəyi haqqındakı fikirlərlə razılaşan humanistlər şüur və bədən arasındakı ümumi dualizmi rədd edirlər.
4. Humanizm insanın mədəni, antropoloji, tarixi və sosial amillərin qarşılıqlı təsirinin nəticəsində pillə-pillə formalaşdığını qəbul edir. Müəyyən mədəni dövrdə doğulan fərd əsasən həmin mədəniyyətin təsiri ilə formalaşır.
5. Humanizmə görə, kainatın müasir elm tərəfindən qəbul edilən quruluşu və orada gedən proseslər heç bir fəvqəladə qüvvənin nəzarətində deyil.
6. Bizim qənaətimizə görə, teizm, deizm, modernizm və digər "yeni düşüncə"lərin zamanı çoxdan keçibdir.

Bu müddəalar materializm, darvinizm, ateizm və agnostizm kimi adlar altında ortaya çıxan vahid fəlsəfənin əsasını təşkil edir. Birinci maddədə kainatın əzəli və əbədi olması kimi materialist əhkam irəli sürülür. İkinci maddə insanın təkamül nəzəriyyəsinin dediyi kimi, öz-özünə yaranması iddiasıdır. Üçüncü maddə ruhun varlığını rədd edərək, insanın yalnız maddədən ibarət olduğunu irəli sürür. Dördüncü maddə "mədəni inqilab" tezisini əsas götürüb, insan fitrətinin (yaradılışdan gələn özəlliklərin) varlığını rədd edir. Beşinci maddə Allahın insan və kainat üzərindəki hakimiyyətini kənara atır. Altıncı maddə isə Teizmin, yəni Allah inancının lazımsız olduğunu bildirir.

Polis etikası və deontologiyasının beynəlxalq normalarını təhlil edərkən biz humanizm, sosial bərabərlik, insan hüquqları və s. anlayışlarla bağlı digər beynəlxalq normalara xüsusi diqqət yetiririk.

Bu normaları bilmədən biz ümumbəşəri normalar, yəni humanizm, insana sevgi nöqtəyi-nəzərindən etika ilə bağlı məsələlərə toxuna bilmərik. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün biz insan və onun hüquqlarına dair tövsiyəedici və qadağalar qoyan normaları təsbit etmiş beynəlxalq sənədlərə diqqətimizi yönəltməliyik. Polis əməkdaşları tərəfindən rəhbər tutulmalı olan beynəlxalq sənədlər bizi xüsusilə maraqlandırır.

Müasir cəmiyyətdə indiyə kimi nəzarətsiz qalan, insana qarşı yönəlmiş və onu oyuncaq şəklinə salan proseslər mövcuddur.

Müasir cəmiyyətin inkişaf tendensiyasını analiz edəndə (təhqiqində) aydın olur ki, bu cəmiyyətdə var-dövlət hissi insanları özünə tabe edir, təsərrüfat praktikasında bu ideya “istehsal istehsala görə” xarakterini ifadə edir. Maddi tələbat tarixi mədəniyyətin reallığıdır: onlarda ümüminsanlığın mənəvi qadağaları kodlaşdırılır və bu müxtəlif cəmiyyətlərdə mənəvi tələbatın xarakteridir və onun özü də insanların sivil inkişaf səviyyəsinin ifadəsidir.

İqtisadiyyat odur ki, humanitar formada müəyyən olunmuş çərçivədə ilkin vacib olan insan tələbatının rəşional səviyyəsində istiqamətlənsin.

İnsanların, qardaşlıq, azadlıq və bərabərlik problemi, insanın “təbii hüquqi” inkişaf və yaradıcılığa can atması diqqət mərkəzindədir. İmmanuel Kanta görə insan insana qarşı məqsəd yox, həm də vasitədir. Proqresin azad hərtərəfli inkişafı həqiqi sivilizasiyanın yonulmamış tərəfini yaradır.

Hökmə görə insan, tarix sistemində bütün müddət ərzində fasiləsiz inkişafda olmuşdur. Müasir dövrdə Hegelin ideya və prinsiplərinə görə insanlığın qlobal problemlərinin formalaşması hər bir xalqın və insanlığın yaşaması üçün vacib bir aspektə çevrilib.

Hegelin fikrincə, yeni insan tərbiyəsində yeni fikirlərin və prinsiplərin mövqeyinin formalaşmasına tələbat artır. Hegel öz əsərlərində yazırdı ki, ümumi insanlığın marağını və sərvətini əks etdirir, bütün humanistlik sərvətləri özündə cəmləşdirib, o cümlədən, humanist dini ənənələri toplayıb. Ona görə də Hegel real olaraq demokratik xarakteri ilə fərqlənən cürbəcür sülhsevər müxtəlif fəlsəfi və ideoloji qüvvələrə əməkdaşlığı genişləndirməyi rəva bilir.

Ümumi insanlığın sülh uğrunda mübarizə marağı sosial ədalətsizliyə, qəddarlığa qarşı insanın təbii halda yaşamaq uğrunda müdafiəsi onun mənəvi dayağıdır.

İndiki dövrdə ümüminsan maraqlarına bir dövlətin mənafeyindən yox, insanların beynəlxalq hüquq normaları prinsipləri çərçivəsində baxılmalıdır.

Humanizm (latınca “humanus” sözündən olub, insan, bəşəri mənasını ifadə edir) şəxsiyyət kimi insanın dəyərini, onun azadlığını, xoşbəxtliyini, inkişafını, bacarığını aşkara çıxarmaq hüququnu müəyyən edir.

Humanizm insanın rifahını sosial institutların qiymət meyarı, bərabərliklə ədalət kimi bəşəri prinsipləri isə insan münasibətlərinin norması sayır. Humanizm prinsipi insana məhəbbət və ehtiram göstərilməsini nəzərdə tutur.

Humanizm ideyası tarixdə ilk dəfə olaraq XV-XVI əsrlərdən etibarən hallanmağa başlamışdır. Humanizmin təbliğində o vaxtın böyük alimləri – A.Dante, C.Bokkaçço, Leonardo da Vinç, Rotterdamski, Bruno kimi dahilər əhəmiyyətli rol oynayırlar. Burjua humanizmi XVIII əsrdən çiçəklənməyə başlamışdır.

XX əsrin 20 – ci illərindən başlayaraq, ABŞ – da humanist etika nəzəriyyəsi geniş yayılmağa başlamışdır. Onu əsas təbliğ edən nümayəndələri: Fayt, Bebbitt, Levin, Qarnet öz nəzəriyyələrinin əsasında fərdi psixologiyanın mənəvi aşkarlığında insan spesifikasiyasını müəyyən etmişdilər.

Humanist insan faktorunun aktiv və əlverişli şəkildə formalaşmasında onun əsas cəhətlərinin aktivləşmə yollarını təyin etmək lazımdır.

Bizim əxlaqımız özü də xalq kütlələrinin və ayrı – ayrı şəxslərin tarix boyu humanizm, azadlıq, sosial bərabərlik və sülh uğrunda apardığı mübarizədə ümumbəşəri əxlaq normalarını təcəssüm etdirir. Humanist insan faktorunu nəzərdən keçirdikdə hər şeydən əvvəl hər bir fərd öz daxili fiziki, mənəvi və əxlaqı qüvvəsi ilə ictimai münasibətlər sistemində bir şəxsiyyət kimi formalaşır: ikinci bir tərəfdən ictimai münasibətlər tərəqqinin sürətini və insanın fərdi xüsusiyyətlərinin daha parlaq üzə çıxmasını etdirir.

İnsan faktorunun formalaşması və aktivləşməsi üçün onun əsas xüsusiyyətlərini və inkişaf yollarını öyrənmək lazımdır. Bu gün bu problem çox aktual bir məsələdir.

Müasir şəraitdə insanın bir şəxsiyyət kimi özünü göstərməsində əmək fəaliyyətli əsas yer tutur ki, burada hər bir şəxs öz yaradıcı qüvvə və bacarıqlarını açmağa bilər.

İnsanın əməyə münasibəti onun sosial və fərdi inkişafının dialektikasını əks etdirir. Burada şəxsiyyətin birgə fəaliyyətinin cəmiyyətin digər üzvlərinə və bütövlükdə cəmiyyətə olan humanist münasibət özünü göstərir.

Humanizm bizim həyat tərzimizə xas olan müsbət haldır, keyfiyyətdir. Bu əxlaq özündə insanlar və xalqlar arasında mövcud olan münasibətləri tənzim edən aşağıdakı normalardan ibarətdir: şəxsin cəmiyyətə münasibəti, insanlar arasındakı münasibət.

Humanist əxlaq normaları ictimai rəy vasitəsilə siyasi və hüquqi normalar mənəvi dəyərlər əsasında formalaşır. Bu normalar digər sosial normalarla birlikdə yeni insanın formalaşması prosesinə aktiv təsir göstərir.

Humanist normaların sosial vəzifəsi şəxsiyyətin mənəvi cəhətdən inkişafına, onun həyati mövqeyinin seçilməsinə təsir göstərməkdən ibarətdir. Sosial humanist normalar sistemində ənənələr vacib yer tutur. Humanist ənənələrin sosial vəzifəsi mövcud cəmiyyətdə qərarlaşmış münasibətlərin möhkəmləndirilməsi və bu münasibətlərin həyat fəaliyyəti vasitəsilə nəsillərdən – nəsillərə ötürülməsindən ibarətdir.

Humanist ənənələr bu və ya digər əmək kollektivinin mənəvi sərvəti sayılaraq, kollektivin birliyinə, hər bir üzvün kollektiv qarşısında məsuliyyət hissəsinin formalaşmasına xidmət edir.

Təəssüflər olsun ki, insan əməlləri içində qeyri - əxlaqi və cinayət xarakterli hərəkətlər – cinayət əməlləri də mövcuddur.

Cinayət hüququ şəxsin törətdiyi əməl kimi cinayətlərin və son məqsədi hər bir şəxsi cəmiyyət üçün faydalı vətəndaşa çevirmək olan cəzanı öyrənir. Burada xüsusi yer tutan insan faktorunu da dar mənada başa düşmək olmaz. Burada xüsusi insan faktoru dedikdə, hər bir şəxsin ictimai, iqtisadi, istehsal, elmi – texniki və başqa münasibətlərdə oyandığı rol nəzərdə tutulur.

Sual 2. İnkişafın humanistlik sərhədi.

İnsan qanunu, ona qarşı münasibət prinsipləsinə və humanistcəsinə olmalıdır, bizim qanunlara görə cəzanın məqsədi ancaq cəza olmayıb, həmçinin sosial ədalətin bərpası və məhkumun islah olunmasını nəzərdə tutur. Cəmiyyətdə bütün dövlət orqanları əməkdaşlarının əxlaqının formalaşması prosesi siyasi və hüquqi normalar arasında olan sıx əlaqədən qaynaqlanır, qanunçuluğun siyasi ideyasından yaranır. Beləliklə, ali hökumət orqanlarının qanunları və normaları öz xarakterinə görə hüquqi siyasi normalarla tənzimlənir. Qanunlara əməl edilməsinə və onların tətbiqinə yüksək humanist şüurluluq səviyyəsində təminat verilir. İctimai təşkilatların fəaliyyətində, qanunlara əməl və onların tətbiq olunmasında yüksək humanist şüurluluq səviyyəsində müəyyən olunmuş normalar çərçivəsində inandırma doğuran metodlardan, bəzi hallarda isə məcburetmə metodlarından istifadə edilir.

Humanist qanunların əməl edilməsinin vacibliyi dövlətin gücü ilə təmin olunur. Nə qədər ki, dövlət müasir cəmiyyətin yaranmasında əsas vasitə kimi çıxış edir, o qədər də dövlətin təkmilləşdirilməsi və təşkilində onun idarə edilməsində hüquq normaları ilə tənzimlənməyə ehtiyac vardır. Hüquq normalalarının mənbəyi xalqın iradəsidir və onlardan siyasi tələbatlar meydana çıxır. İctimai əxlaq qaydaları ümumi vaciblik həddində hüquq normaları ilə müəyyənləşdirilir.

Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər və inkişaf, hər bir şəxsin özünü əsl vətəndaş kimi hiss etməsini, cəmiyyətin inkişafına öz payını verməsini tələb edir. Bir tərəfdən getdikcə cəmiyyətdə özünə möhkəm mövqe qazanan humanizm və rəhmdillik, digər tərəfdən isə xüsusən ağır cinayətlərin artması, cinayətkarlığa qarşı mübarizə vasitələri cəmiyyətdə böyük mübahisələrə səbəb olmuşdur.

Cinayətkarlıqla mübarizədə humanizm əsas prinsiplərdən biri hesab oluna bilər. Humanizm özünün tam və əsl mənasında, tək cəza zərərçəkənə deyil, cinayəti törədənə də tərəf durmalıdır.

Dövlət cinayətkarlıqla mübarizədə yalnız qanuna əsaslanmalı və qanun çərçivəsində hərəkət etməlidir. Əgər belə olmazsa, bu mübarizə özbaşınalığa gətirib çıxarar ki, bu da inkişaf etmiş müasir dünyada yolverilməzdir.

Cinayətkarlıqla mübarizə tarixi aydın şəkildə göstərir ki, tək cəza yolu ilə cinayətkarlığın qarşısını almaq mümkün deyildir. Lakin, mübarizə vasitələrindən biri kimi, əgər bu cəza insan şəxsiyyəti üçün əzabverici, lazımsız fiziki və mənəvi əzab xarakteri daşmırsa, şəxsiyyətin mənəvi tənəzzülünə gətirib çıxarmırsa, cəza, əlbəttə, cəmiyyətin mühafizəsinə lazım olan bir vasitə kimi, xüsusi, ekstremal şəraitdə onda o tərbiyəvi və istiqamətverici bir vasitə kimi vacibdir.

Cəza həmişə konkret olaraq cinayətkara qarşı çevrilmiş olsa da, ümumi üçün qabaqlayıcı xarakter də daşıyır. Cəzanın qabaqlayıcı xarakteri onun obyektiv xassəsidir.

Cinayətin cəza vasitəsilə qabaqlanması ilk əsas hadisənin bərabərliyi halında mümkün olur. Cəzanın azadlıqdan qismən məhrum edilmə, sürgün və s. kimi növləri mövcudur. Bu zaman cinayətkar cinayət törətmək imkanından məhrum olur. O, təcrid olunmuş vəziyyətdə olur. Beləliklə, cəmiyyət özünü həmin cinayətkardan uzaqlaşdırma yolu ilə mühafizə edir və bu müddət ərzində cinayətkar da tərbiyələnir. Cəza – spesifik bir institut kimi məzmunca əxlaqi humanist xarakter daşdığı üçün hər halda cinayət törətmiş şəxsə xüsusi təsir vasitəsi kimi spesifik xassəyə malikdir. Bu spesifikasiyalar onun qorxutma xassəsindən ibarətdir.

Lakin, cəza-hüquqi məcburetmə xarakteri daşıyır və şəxsin etdiyi cinayətdə yalnız özünün günahkar olmasını nəzərə alaraq bu cinayətin təkrarlanmaması üçün məcburi hərəkətlərlə, o cümlədən, qorxutma yolu ilə təsir etməyə əsaslanır. Burada qorxutma öz məzmununu etibarilə əxlaqi humanist

xarakter daşıyır. Çünki, o, cinayət kimi əxlaqdan kənar bir hadisənin qarşısının alınmasına xidmət edir.

Cinayət hüququndan, humanizmdən danışarkən ağırlaşdırdığı və yumşaldıcı amillərdən də söhbət açmaq lazımdır. Bəs elə isə cinayət qanunvericiliyində hansı ağırlaşdırıcı və yumşaldıcı amillər və niyə məhz bunlar nəzərdə tutulub? Bunların əsasında hansı əxlaqi prinsiplər durur?

Cəzanın yumşaldıcı amilləri dedikdə buraya cinayətkar tərəfindən cinayətin sonrakı zərərli nəticələrinin qarşısının alınması, könüllü surətdə vurulmuş zərərin ödənilməsi və ya vurulmuş ziyanın tam aradan qaldırılması daxildir.

Bu sadaladığımız etik hərəkət və fikirlər məhz cəzanın yüngülləşdirilməsini nəzərdə tutur, lakin cinayətkara tam bəraət də verilmir. Çünki hər halda artıq zərər vurulmuş, cinayət əməli törədilmişdir. Əlbəttə, belə hallarda cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə bütün hallarda vacib olsa da, məsuliyyətdən tam azad olma üçün yumşaldıcı amillərin bir deyil, bir neçə olması vacibdir. Buraya vurulmuş zərərin ödənilməsi, ağır şəxsi və ailə vəziyyəti nəticəsində baş vermiş cinayətlər: xəstəlik, hədə - qorxu, maddi və ya xidməti asılılıq nəticəsində baş vermiş cinayətlər daxildir.

Əlbəttə, həm əxlaqi, həm də hüquqi humanist prinsiplər baxışından həyatında ilk dəfə olaraq, həm də cəmiyyət üçün böyük təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxsə güzəştə getmək lazımdır.

Belə cinayətlərlə müqayisədə dəfələrlə cinayət törətmiş şəxsə qarşı cəzanın ağırlaşdırılması da məhz əxlaqi normalara əsaslanır.

Məsuliyyəti azaldan amillərdən biri də həddi – buluğa çatmamaqdır. Belə ki, həddi – buluğa çatmayan şəxslər hələ tam sosial yetkinliyə malik olmadıqları üçün qanunvericilik onlara qarşı məhdud cəza tədbirləri nəzərdə tutmaq, həddi – buluğa çatmamaq amilini isə cəzanı yüngülləşdirən şərtlər sırasına daxil etmişdir.

Qədim zamanlarda insanlar bu və ya digər hərəkət və hadisənin yalnız zahiri tərəfini götürürdülər. Bu səbəbdən də çox vaxt insanı yalnız bir canlı kimi

heyvanlarla eyniləşdirir, zahiri təzahür kimi insanlarla heyvanların hərəkətləri bir sırada araşdırılırdı.

Tarix boyu törətdiyi hərəkətlər cinayət əməli kimi qiymətləndirilmiş heyvanlar üzərində məhkəmə, prosesləri buna misal ola bilər. Heyvanların hərəkətlərinə görə cəzalandırma qədim Yunanıstanda Salonun qanunlarında və Avropanın bir çox katolik ölkələrində nəzərdə tutulmuşdu. “Cinayət” törətmiş heyvanları həbs etmək və onları zindana salmaqla məşğul olur və hətta işgəncə verirdilər.

Məlumdur ki, bu hadisələrə olan münasibət əxlaqi normaların və hüquq qaydalarının qeyri-mükəmməlliyindən irəli gəlirdi.

1405-ci ildə Fransada öküz adamı buynuzu ilə vurduğu üçün asılmış, donuza isə kənar şəxsin əmlakına ziyan vurduğuna görə ölüm cəzası kəsilmişdi. Bundan başqa ölüm cəzasına məhkum edilmiş heyvanlara çox vaxt adam paltarları geyindirirdilər ki, bu hadisəyə tamaşa edən şəxslər ibrət dərsi götürsünlər. Slovakiyada, misal üçün heyvanların ölüm cəzasına məhkum edilməsi lap yaxınlara - 1864-cü ilə qədər davam etmişdir. Heyvanlar üzərində aparılan məhkəmə proseslərində vəkillər və ittihamçılar da iştirak edirdilər.

Doğrudan da tarix boyu baş vermiş bu proseslər göstərir ki, nadanlıqla zahiri “humanizm”in vəhdəti eybəcər bir formaya gətirib çıxarmışdır.

Cinayət anlayışına tarix boyu din və dini hüquq nəzəriyyəsi də öz təsirini göstərmişdir. Məsələn, bu nəzəriyyələrə görə dini baxışdan “günah” əməl cinayət əməli ilə eyniləşdirilirdi. A.İ.Lyublinski göstərirdi ki, cinayət qanunu asanlıqla döyüşkən dini əxlaqın əlində alət ola bilər”.

Din alimləri iddia edirdilər ki, dini normalar Allahdan gəlirdi və heç bir vəchlə tənqid olunmadığı üçün dəyişdirilə bilməz. Bunun nəticəsində Avropa başdan-başa çox vaxt günahsız olan və dinsiz, kafir, sehrbaz, cadugər adı ilə damğalanmış insanların edam olunması və tonqallarda yandırılması ilə məşğul idi.

H.S.Toqaitsev yazırdı: “Cəmiyyətdə ən qatı cinayətkarın vurduğu hər hansı ziyan, dövlətin özünün ictimai qaydalara riayət pərdəsi altında həyata keçirdiyi qanlı edamlarla müqayisədə kiçik bir şeydir”.

Məsələn, Niderlandda hersoq Alba qısa bir müddət ərzində 18 min insanı edam etdirmişdi.

XVI əsr ərzində Almaniyada təkcə “sehrkar” və “cadugər” adı altında 72 min insan edam edilmişdi.

Əsl cinayətkarı aşkar edə bilməmək üzündən ta qədim zamanlardan “cinayət” əməlinə görə birdən-birə bütöv kəndlər, böyük saylı əhali arasından hər üç, beş və ya on nəfərdən biri edam olmuşdur. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, məhz belə təcrübənin nəticəsində konkret cinayət əməlinə görə cinayət əməlinin törədilməsinə görə cinayət məsuliyyəti daşması məsələsi cinayət anlayışının əsasını təşkil edən bir hadisə kimi diqqətdən kənar qalmışdır. Bu cür yanaşmanın nəticəsində hitlerçilərin vəhşilikləri, faciəvi “kampuçiya eksperimenti” kimi dəhşətli hadisələr baş vermişdir.

Beləliklə, keçmişə baxanda tarix boyu bu qanunları izləyən zərərli və qeyri-humanist hadisələri də nəzərdən qaçırmamalıyıq.

Humanizm anlayışına yanaşma müxtəlif cür olmuşdur. Xüsusilə materialist və idealist istiqamətlər bu barədə daha kəskin şəkildə fərqlənən fikirlərlə, ideya və konsepsiyalarla çıxış etmişlər.

Sual 3. Müasir dünyada qəbul olunmuş humanitar qaydalar.

Bütün dünyada beynəlxalq təşkilatlar və demokratik dövlətlər, həmçinin dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul olunmuş humanitar qaydalara aiddir:

- insan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə;
- Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt;

- bütün insanların işgəncələr və digər qəddar qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalardan müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- BMT-nin irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- aparteid cinayətinin aradan qaldırılması və onun cəzalandırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- məhbuslarla rəftar haqqında minimal standart qaydalar;
- Polis haqqında Bəyannamə;
- Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məcəlləsi;
- Avropa Polis Etik Kodeksi.

Ən birinci və ən vacib sənəd olub. BMT-in “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948)”. Orada yazılıb ki, bütün insanlar azad, ləyaqət və hüquqlarına görə bərabər doğulurlar. Onlar bir-biri ilə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar:

- hər bir insan irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə siyasi və digər əqidəsinə, milli, yaxud sosial mənşəyinə, mülki və s. heç bir fərq qoyulmadan bütün hüquqlara və bütün azadlıqlara malik olmalıdır.
- hər bir insan yaşama, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir;
- quldarlıq və qul alverinin bütün növləri qadağandır;
- heç kəs işgəncəyə, yaxud amansız, qeyri-insani, yaxud onun ləyaqətini alçaldan davranışa və cəzaya məruz qalmamalıdır;
- hər bir insan, harada olursa-olsun, hüququn subyekti kimi tanınmaq hüququna malikdir;
- bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdir;
- heç kəs özbaşına həbs oluna, tutulub saxlanıla, sürgün edilə bilməz;
- heç kəsin şəxsi və ailə həyatına özbaşına müdaxilə oluna, yaxud şərəfinə və adına qəsd edilə bilməz;

- hər bir insanın vətəndaşlıq hüququ var;
- heç kəs özbaşına öz əmlakından məhrum edilə bilməz;
- hər bir insanın fikir, vicdan və din azadlığı hüququ var;
- hər bir insanın əqidə azadlığı hüququ var;
- hər bir insanın əqidə azadlığı və onun sərbəst şəkildə ifadə vermək hüququ var.

Müasir dünyada qəbul olunmuş humanitar qaydaların sırasında BMT-nin “İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Haqqında Pakt” mühüm yer tutur (16 dekabr 1966-cı il) (3 yanvar 1976-cı il).

Preambulada yazılıb ki, “Bu Paktda iştirak edən dövlətlər BMT-nin Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin, onların bərabər və ayrılmaz hüquqların tanınması azadlıq, ədalət və sülhün əsası olduğunu nəzərə alaraq, bu hüquqların insan şəxsiyyətinə məxsus olan ləyaqətdən, doğduğuna etiraf edərək, qorxu və ehtiyacdən azad insan şəxsiyyəti idealının yalnız hər kəsin öz iqtisadi, sosial və mədəni, eləcə də mülki və siyasi hüquqlardan istifadə edə bilməsi üçün şərait yaradıldığı təqdirdə həyata keçirə biləcəyini etiraf edərək aşağıdakı maddələrlə razılaşırlar:

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malikdirlər;

Hər kəsin, ruzi qazanmaq imkanı daxil olmaqla, sərbəst şəkildə seçdiyi, yaxud sərbəst şəkildə razılaşdığı əmək hüququnu tanıyır;

a) bütün zəhmətkeşlərə minimum əmək haqqı təmin edən haqq;

b) təhlükəsizlik və gigiyenaya cavab verən şərait;

c) istirahət, asudə vaxt və iş vaxtının ağlabatan şəkildə məhdudlaşdırılması və ödənişli vaxtaşırı məzuniyyət, eləcə də bayram günləri üçün haqq;

– hər bir insanın, ictimai sığorta da daxil olmaqla, sosial təminat hüququnu tanıyır;

– uşaqlar və yeniyetmələr iqtisadi və sosial istismardan mühafizə edilməlidirlər;

– hər bir insanın fiziki və psixi sağlamlığın ən yüksək səviyyəsinə çatmaq hüququnu tanıyırlar.

Bunlarla bərabər İşgəncələrə və digər qəddar, insanlıqdan kənar, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növləri əleyhinə konvensiyası (10 dekabr 1984-cü il) etik prinsiplərə çox böyük rol oynayır. Məsələn, bu konvensiyada 4 – cü maddədə yazılıb ki:

1. hər bir iştirakçı – dövlət bütün işgəncə hərəkətlərinə onun cinayət qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət kimi baxılmasını təmin edir. Bu işgəncə vermək cəhdinə və hər hansı bir şəxsin işgəncədə iştirakçılığı, yaxud iştirak etməsi hesab olunan hərəkətlərinə də aiddir;
2. hər bir iştirakçı – dövlət bu cinayətlərə görə, onların ağırlıq xarakteri nəzərə alınmaqla, müvafiq cəza müəyyən edir;
3. vəzifəcə yüksək rəisin, yaxud dövlət hakimiyyəti orqanının əmri işgəncə verilməsinə bəraət qazandıra bilməz.

Beynəlxalq sənədlərin içərisində mühüm yer tutan sənədlərdən biri BMT tərəfindən qəbul olunmuş (17 dekabr 1979 – cu il) Hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məcəlləsidir.

Bu məcəllə polis əməkdaşları tərəfindən humanizm və insan hüquqlarının qorunması sahəsində böyük rol oynayır. Məcəllə 8 maddədən ibarətdir.

5 – ci maddədə yazılır ki, heç bir əməkdaş yuxarıdan verilən əmri, müharibə təhlükəsini və ya müharibə vəziyyətini, milli təhlükəsizliyə hədəni, daxili siyasi qeyri-sabitliyi və ya digər fəvqəladə vəziyyəti işgəncənin və ya digər qanunsuz, qeyri – insani, alçaldıcı rəftarın və ya cəzanın törədilməsinə bəraət kimi qiymətləndirməməlidir.

Müharibə zamanı hətta düşməne qarşı münasibətdə humanistik qaydalara əməl edilməlidir. Bu qaydalar əsasən, 1949 – cu ildə Cenevrədə qəbul edilmiş 4 sazişdə və onların 1977 – ci ilin iki əlavə protokollarında müəyyən olunmuşdur. 164 dövlət göstərilən IV Cenevrə sazişinin iştirakçısıdır. Hal – hazırda (avqust 1991-ci ildən) 103 dövlət Birinci əlavə protokolun və 93 dövlət İkinci Əlavə protokolun iştirakçısıdır. Cenevrə sazişlərində və onların Əlavə protokollarında

iştirak edən dövlət kimi Azərbaycan Respublikası da bu müqavilələrə qoşulmuş hesab olunur.

Həmin müqavilələr insan şəxsiyyətinə və onun ləyaqətinə hörmət etmək ideyasına əsaslanırlar.

Bilavasitə, yaxud xəstəliyinə, ya da aldığı xəsarətə və ya əsir düşdüyünə görə, yaxud hər hansı başqa səbəbdən hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyən şəxslərə hörmət etməli, onlar müharibədə təqsirləndirilməməli, mühafizə olunmalıdırlar. Əziyyət və məhrumiyyət çəkənlərə ayrı seçkilik olmadan kömək edilməli və qayğı göstərilməlidir. Qırmızı Xaçın, Qırmızı Ayparanın, eləcə də digər humanitar, vasitəçi, sülh missiyalı və beynəlxalq təşkilatların işçiləri, binaları, avadanlıqları ilə bərabər, tibb işçilərinin, xəstəxanaların, tibb maşınlarının qorunmasına da xüsusi fikir verilməlidir. IV Cenevrə sazişi aşağıdakı kateqoriyalardan olan şəxsləri qoruyur:

- hərbi qüvvələrin döyüş meydanında yaralanmış və xəstələnmiş şəxsi heyətini və tibb işçilərini (Birinci sazişi);
- hərbi qüvvələrin yaralanmış, xəstələnmiş və gəmi cəzasına uğramış heyətindən olanları (İkinci saziş);
- əsirlərin (Üçüncü saziş);
- işğal olunmuş ərazidə yaşayan və ya düşmən əlinə keçən mülki vətəndaşları (Dördüncü saziş).

Üçüncü maddə bütün Cenevrə sazişləri üçün eynidir. Bu maddə daxili münaqişələrə aiddir, o münaqişədə iştirak etməyən və ya iştirakını dayandırmış şəxslərlə qarşı humanist rəftar təmin edir. Xüsusən, 3 – cü maddə qeyri – humanist rəftarı, girov saxlamağı, işgəncə verməyi, zorakılığı, özbaşına edam etməyi qadağan edir və məhkəmələrin bütün hüquqi zəminlərinin qüvvədə qalmasını təmin edir.

Birinci və ikinci protokollar müvafiq olaraq beynəlxalq və daxili münaqişələrə nəzarət işini daha da təkmilləşdirir. Hərbi əməliyyatlar zamanı mülki və hərbi obyektlər mütləq fərqləndirilməlidir.

Cenevrə sazişlərinin iştirakçısı olan dövlətlər aşağıdakılara əməl etməlidirlər:

- dost və ya düşmən olmağından asılı olmayaraq yaralılara eyni dərəcədə qayğı göstərməlidir;
- hər bir şəxsin təhlükəsizliyinə, toxunulmazlığına, heysiyyətinə, ailə hüquqlarına, mənəvi və dini etiqadına hörmət etməli;
- işgəncəni, qəddar rəftarı, özbaşına edam və məhv etməyi, sürgünü, girov saxlamağı, soyğunçuluğu və mülki obyektlərin dağıdılmasını qadağan etməli;
- BQXK – nın nümayəndələrinə dustaqları görməyə və onlarla təklidə danışmağa.

Bu kimi sənədlərin içərisində polis əməkdaşları üçün, çox əhəmiyyətli və vacib sənəd BMT-nin Baş Assambleyasının 34/169 17 dekabr 1979-cu il Qərarına əsasən qəbul olunan Hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məcəlləsi olmuşdur.

Bu sənəd 8 maddədən ibarətdir. Humanizm ideyasına yaxın olan maddələr bunlardır:

Maddə 1. Hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları cəmiyyətə xidmət etməli və bütün insanları qanuna zidd əməllərdən qorumalıdır.

Şərhdə yazılır ki, cəmiyyətə xidmət etmək şəxsi, iqtisadi, sosial və digər fəvqəladə səbəblərdən təcili köməyə ehtiyacı olan insanlara xidmət etmək deməkdir.

Maddə 2. Xidmət vəzifələrini yerinə yetirən hər bir hüquü mühafizə orqanı əməkdaşı insan ləyaqətinə hörmətlə yanaşmalı və onu müdafiə etməli, eyni zamanda bütün insanların insan hüquqlarını təmin etməli və qorumalıdır.

Maddə 6. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tutulan şəxslərin sağlamlığının tam qorunması təmin etməlidirlər və zəruri hallarda təcili tibbi yardımın təmin edilməsi üçün cavabdehdirlər. Polisin humanist fəaliyyəti üçün çox önəmli və çox vacib Avropa şurasının parlament assambleyasının rezalüsiyası 690 /1979 – cu il Polis haqqında bəyannamə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu Bəyannamənin preambulasında yazılıb ki, insan hüquqlarının pozulmasında və ya qeyri-insani rəftara yol vermək iştirak edənlər təqsirkar hesab olunmalıdır. Bəyannamənin “A” hissəsində 3-cü bənddə yazılır: “Edam, işgəncə qeyri-insani və alçaldıcı rəftarın və cəzanın digər formaları hər bir halda və vəziyyətdə qadağandır. Belə rəftar tətbiq edilməsi barədə əmr və göstərişlərin yerinə yetirilməsindən polis əməkdaşı boyun qaçırmalı və ya imtina etməlidir”. 8 – ci bənddə yazılır: “Polis əməkdaşı irqinə, dininə və ya siyasi əqidəsinə görə cinayət işinin qaldırılmasında, istintaq aparılmasında, şəxsin həbs edilməsində iştirak etməməlidir”.

14-cü bənddə qeyd olunur ki, “Tutulmuş şəxsin tibbi yardıma ehtiyacı olan təqdirdə polis əməkdaşı tibbi personalın köməyinə müraciət etməlidir. Zəruri hallarda tutulan şəxsin həyat və sağlamlığının qorunması üçün polis əməkdaşı tədbirlər görməlidir.

Bu sənədlərin içərisində demək olar ki, polis əməkdaşları üçün ən önəmli sənəd “Polis haqqında” Avropa Bəyannaməsidir. Bu Bəyannamə 8 may 1979-cu ildə Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən qəbul edilmişdir. Sənəd 3 hissədən ibarətdir:

- a)* etika;
- b)* status;
- c)* müharibə və fəvqəladə vəziyyətlər.

Polis haqqında Bəyannamənin məqsədi ayrı-ayrı Avropa dövlətlərində Polis haqqında Qanunların hazırlanmasında əsas kimi istifadə olunmasına köməklik göstərməkdir.

Göstərilən Bəyannamədə I hissədə (etika) 16 maddə göstərilib. Bu hissə polis əməkdaşlarının hüquqi və mənəvi öhdəliklərinə həsr edilib. Məsələn, insan hüquqlarına hörmət və onları qorumaq, insanları cinayətlərdən və qanunazidd hərəkətlərdən mühafizə etmək polis əməkdaşının vəzifəsidir.

– korrupsiya halları – polis əməkdaşı korrupsiya hərəkətlərindən imtina edərək ona etiraz etməlidir;

- işgəncənin qadağan olunması – işgəncə və alçaldıcı rəftarın və cəzanın bütün formaları hər bir halda qadağandır;
- gücdən və odlu silahdan istifadə, fiziki qüvvə və odlu silahdan istifadə zamanı heç vaxt zəruri hədd aşılmamalıdır;
- xüsusi vəzifələr.

Tutulan şəxsin həyat və sağlamlığının qorunması üçün polis əməkdaşı tədbirlər görməlidir.

Bəyannamənin C hissəsində - müharibə və fəvqəladə vəziyyətlər – 7 maddə mövcuddur. Onların ümumi məzmunu – humanitar hüquq prinsiplərinə əsasən silahlı münaqişələr zamanı polis əməkdaşlarının vəzifə və funksiyalarını əks etdirir.

Biz bilirik ki, heç bir şəxs işgəncəyə, qeyri-insani, alçaldıcı rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Yaşamaq hüququ kimi ən ümdə bir hüquqa mütləq riayət etmək mümkün deyil. Müəyyən hallarda yaşamaq hüququ qanun çərçivəsində pozulur. Lakin, işgəncənin qadağan olunması ümumi və mütləqdir. Burada istisnalar ola bilməz, hətta müharibə kimi fəvqəladə hallarda belə işgəncə qadağandır. “Polis haqqında Bəyannamə”yə əsasən polis əməkdaşı işgəncə və ya insan ləyaqətini alçaldan digər formalı cəzaları nəzərdə tutan əmrləri yerinə yetirməkdən boyun qaçırmalı və ya imtina etməlidir.

Bir sözlə beynəlxalq əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi polis orqanlarına öz işlərini beynəlxalq standartlara uyğun qurmaq üçün vacibdir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq polis işində tətbiq edilən texniki vasitələrin və texnologiyaların mübadiləsini, siyasi demokratiya qanunu, humanist rəftar və insan hüquqlarının aliliyi məsələlərini də əhatə etməlidir.

Sual 4. Humanizm və sosial ədalət ideyasının formalaşmasında düzgün əxlaqi fəaliyyətin əhəmiyyəti.

Əxlaq da ictimai şüurun digər formaları – siyasət, hüquq, elm, din və s. kimi yalnız şüur formasında deyil, həm də insanın davranışının, praktik fəaliyyətinin bir növü kimi mövcuddur. İnsanın hər hansı fəaliyyəti onun tələbatları və maraqları ilə çox bağlıdır. Etika və psixologiya mütəxəssislərinin çoxu bu fikirdədir ki, insanın bütün motivlərinin əsasını onların şüurlu tələbat və maraqları təşkil edir. Məsələn, estetik fəaliyyətin əsasında estetik tələbat və maraqlar durur. Estetik şüur anlayışına insanın estetik tələbatları, estetik maraqları, estetik zövqü, estetik ideali, estetik hissləri, bədii emosiyaları, bədii qabiliyyətləri, bədii təfəkkürü, bədii təxəyyülü daxildir və onun zəminində həyata keçir. O cümlədən, əxlaqi fəaliyyəti əxlaqi şüur reallaşdırır. (Doğrudur, bəzən insan hər hansı bir işi istəmədən, məcburən və ya kiməsə xoş gəlməkdən ötrü görür, ya da öz borcunu, vəzifəsini yerinə yetirir.) Tələbat və maraqlarla yanaşı insanın əxlaqi fəaliyyətinə əxlaqi hisslər, xüsusən, utancaqlıq, məhəbbət və s. də təsir göstərir. Bunlar çox vaxt xeyirxah işlərin əsas səbəbi olur. Bədxah işlər paxıllıq, düşmənçilik, kinlilik, qısqançlıq, egoizm, şöhrətpərəstlik və s. hisslər nəticəsində yaranır. Beləliklə, estetik fəaliyyətdən fərqli olaraq, əxlaqi fəaliyyət yalnız müsbət deyil, həm də mənfi ola bilər.

Əsasən insanların gündəlik həyatında və rəftarında reallaşan əxlaqi fəaliyyətin «hüceyrəsi», «kərpici», «hissəciyi» **hərəkətdir**. Fəaliyyət məhz hərəkətlərin məkan-zaman ardıcılığı nəticəsində yaranır. Hərəkətlər iki cür olur: 1) əməliyyat xarakterli və 2) əməl xarakterli. Əməliyyat xarakterli hərəkətlərdə digər tərəfin münasibəti tələb olunmur. Məsələn, «O, ağacdan alma dərdi» cümləsi əxlaqi keyfiyyətlərdən bəhs etmir. «O, özgənin ağacından alma dərdi» desək isə söhbət oğurluqdan gedər ki, bu da mühakiməyə səbəb olan hərəkətdir. Artıq diqqət mərkəzində hərəkətin baş verməsi faktı deyil, onun əxlaqi tərəfi dayanır. Hərəkət əməliyyatdan əmələ çevrilir.

Adətən, əməliyyata «neytral» hərəkət, əmələ isə etik hərəkət deyilir. Məsələn, «o, mağazadan çörək aldı» neytral hərəkət, yəni əməliyyat, «o, mağazadan xəstə qonşusu üçün çörək aldı» isə etik hərəkət, əməldir. Əməliyyat

kortəbii, mexaniki, əməl isə şüurlu işdir. Məsələn, mağazadan nəisə almaq, ev işləri ilə məşğul olmaq, nəqliyyatdan istifadə etmək və s. heç bir əxlaqi məqamla müşayiət edilmədiyi halda, məsuliyyətli və ədalətli olmaq, xeyirxahlıq etmək, kiminsə qayğısına qalmaq kortəbii surətdə mümkün deyil. İnsan bunları dərk edərək həyata keçirir. Çünki fərdi davranış aktı olan əməl – insanın şüurlu surətdə istiqamətlənmiş və sona yetən hərəkətidir. Əməlin qiymətləndirilməsi onu törədənin şəxsiyyətindən çox asılıdır, yəni cinsindən, yaşından, ictimai vəziyyətindən, xasiyyətindən və s. Məsələn, qadının xuliqana fiziki zərbə endirməsi, «Fitnənin ağır heyvanı qaldırması», futbol yarışında qadınlardan ibarət komandanın kişi komandasına qalib gəlməsi, azyaşlı uşağın qonaqpərvərliyi, böyüklərə münasibəti, və s. Pis adamın yaxşı hərəkət etməsi o dəqiqə gözə görünür və təriflənir, çünki ondan bunu heç kəs gözləmir. Yaxşı adamın bu hərəkəti etməsi isə heç kəsin diqqətini cəlb etmir. Alovun içində yanan uşağı yoldan keçən xilas edirsə, bu, qəhrəmanlıq kimi nəzərdən keçirilir, yangınsöndürənlər xilas edirsə, bu, onların vəzifə borcu hesab olunur. Adətən məşhur adamların adi hərəkətləri şişirdilir, pis əməlləri isə ya hiss edilmir, ya da tez bağışlanır. Adi adamlarda isə əksinə – yaxşı əməlləri gözə görünmür, əhəmiyyətsiz qüsurları şişirdilir. Əməlin qiymətləndirilməsində onun yönəldiyi obyekt də mühüm rol oynayır. Məsələn, köməksiz adama – uşağa, qocaya, əlilə və s. əl qaldırmaq, özünü müdafiə edə bilənə əl qaldırmaqdan daha çox günah hesab edilir.

Əməl – insanın konkret hərəkətlərindən ibarət olub, tərifə və ya mühakiməyə, müsbət və ya mənfi münasibətə səbəb olan hər hansı ictimai əhəmiyyətli hərəkətdir. Əməl – yalnız hərəkətlə yox, həm də hərəkətsizliklə, sükunətlə, susmaqla, passivliklə, laqeydliklə, və ya ton, jest, baxış və s. ilə bildirilən münasibətlə də ifadə oluna bilər. Məsələn, lazımi məqamda etiraz etmək əvəzinə susmaqla müəyyən insanlara müvafiq işə başlamaq üçün razılığını bildirmək, yəni «susmaq – razılıq əlamətidir»; İclasda hücumla məruz qalan kolleqasının xeyrinə olan faktları açıqlamamaq, laqeydliklə, susmaqla nə olacağını gözləmək, «nəyimə lazımdır» – deyə heç nəyə qarışmamaq;

nüfuzundan istifadə edərək hansısa işə razı olmadığını səsinin tonu, hərəkət, baxış və ya jestlə anladıb, onunla hesablaşacaqlarını bilə-bilə istədiyi nəticəyə nail olmaq, «gizli səsvermədə» kimə səs vermək lazım olduğunu müdirin «üzündən oxumaq» və s. Bəzi valideynlər övladını cəzalandırmaq üçün onunla müəyyən müddət danışmırlar. Və yaxud iki mübahisə edən şəxsdən biri o birinin söyüşlərini, təhqirlərini sadəcə olaraq cavabsız buraxır, onun «səviyyəsinə enmir». Ya da evlad ev üçün, valideynləri üçün heç bir iş görmür, bütün günü onlarla heç danışmır da. Buna görə də «danışmaq gümüşdür, susmaq qızıl» kəlamı özünü nəinki doğrultmur, hətta bəzən mənfi nəticə verir. İnsanların və heyvanların ekologiya, psixologiya, pedaqogika, kriminologiya sahəsindəki fəaliyyətinə bəzən **davranış** deyilir. Etikada davranış yalnız şüurlu fəaliyyətdir ki, bu zaman hərəkətlər azad seçim şəraitində baş verməli və əxlaqi keyfiyyətə malik olmalıdır. Əxlaqi davranış cəmiyyətdə mənəvi iqlimin yaranmasında, əxlaqi sərvətlərin formalaşmasında böyük rol oynayır. Əxlaqi davranış əxlaqi fəaliyyətə nisbətən daha dar mənə daşıyır.

Əxlaqi davranış insanın şüur və iradəsi ilə bağlı olan əxlaqi əməllərin məcmusudur. Yəni **əməl** davranışın vahidi, elementidir. Hər hansı bir əməlin törənməsi insanların bir-birinə müəyyən münasibəti ilə nəticələnə bilər. Belə münasibətlər çox zaman əxlaqi münasibətlər olur. Əxlaqi münasibətlər arzu və ya xülya şəklində mövcud olmayıb, müəyyən fəaliyyətlə əlaqədardır. Kömək, məsləhət, toxtaqlıq və s. bu qəbildəndir. Əxlaqi münasibətlərə milli, dini və s. amillər də təsir edir ki, bu da bəzi adət və ənənələrə gətirib çıxarır. Məsələn, alman dəqiqliyi, şərq qonaqpərvərliyi və s. Əslində hər hansı şəxsiyyətlərə və ya ictimai münasibətlər müsbət və ya mənfi əxlaqi keyfiyyətə malik olarsa, bu zaman əxlaqi münasibətlər kimi şərh edilə bilər. Məsələn, siyasi münasibətlər baxımından müharibə, müstəsna da olsa, müəyyən şəraitdə zəruri formadır. Əxlaqi cəhətdən qiymətləndirdikdə isə müharibə insanların kütləvi şəkildə öldürülməsinə səbəb olduğu üçün əxlaqsız hərəkətdir.

Beləliklə, əxlaqi davranış əməllərin, adətlərin, əxlaqi münasibətlərin məcmusudur. Davranışın əxlaqi və ya qeyri əxlaqi (əxlaqsız) ola bilməsini

nəzərə alaraq qeyd edək ki, insanın davranışına qiymət vermək elə də asan deyil. Belə qiymətləndirmə zamanı meyar, adətən, o olur ki, insanlara bunun nə kimi xeyri və ya ziyanı var, qəbul edilmiş normalara bu nə dərəcədə uyğundur? Bu ziyanı və ya xeyiri dərhal düzgün qiymətləndirmək, işin nəticələrini əvvəlcədən görə bilmək də həmişə mümkün olmur. Bu zaman işin nəyin naminə görüldüyünü də bilmək vacibdir. Belə hallarda bəzi amillər nəzərə alınmalıdır. İlk növbədə əməllərin bir-biri ilə əlaqədar olan struktur elementlərindən başlamaq lazımdır. Bunlara motiv, nəticə, şərait və vasitələr aiddir. İnsanı hər hansı hərəkətə adətən bir yox, bir neçə motiv təhrik edir. Belə hallarda əsas motiv aşkara çıxarılmalıdır. Eyni hərəkətlər motivindən asılı olaraq müxtəlif cür qiymətləndirilə bilər. Məsələn, ağacların budanması, və ya xuliqanlıq məqsədilə kəsilməsi. Bir də görürsən, xoş niyyətlə başlanan iş heç də xeyirxah əməllərə gətirib çıxarmır. Nəticədə, xoş niyyətlərdən bəd əməllər yaranır: «Yaxşılıq etmək istədim, pislük çıxdı». Buna görə də hər hansı bir əməlin nəticəsini, yəni insanlara nə dərəcədə xeyir gətirib-gətirməyəcəyini nəzərə almaq lazımdır. Əməlin baş verdiyi şəraitin də əhəmiyyəti böyükdür. Məsələn, imkanlı adamın yardım etməsi ilə imkansız adamın «yox yerdən», «özündən kəsərək» yardım etməsi arasında böyük fərq var. Məhz şərait motivi nəticəyə çevirə bilər. Məqsədə çatmaq üçün istifadə olunacaq vasitələrin də olması vacibdir. Məsələn, öz qohumlarına yardım etmək üçün dövlət vəsaitindən istifadə edilir; dövlətdə və ya idarədə nizam-intizam yaratmaq üçün insafsızlığa yol verilir, insanların şərəf və ləyaqəti tapdalanır. Bəzən insan dara düşmüş bir adama kömək etmək istəyir, lakin bacarmır, çünki ya lazımi maddi vəsaiti yoxdur, ya da həmin konkret sahədə lazımi bacarığı, prinsipiallığı, mətinliyi kifayət qədər deyil. Məsələn, tibb sahəsindən elementar bilgisi olmayan insan, qəzaya düşənə ilk tibbi yardımı lazımi səviyyədə göstərə bilmir ya ətrafdakıların təsiri altına düşərək düzgün olmayan hərəkətlər edir. Məsələn, tələbə imtahan vaxtı qrup yoldaşının ondan köçürməsinə şərait yaradır. Belə hadisələr bəzən ikiüzlülüyə də gətirib çıxarır: tələbələr özləri «şparqalkadan» köçürməyi, üzürsüz dərslər buraxmağı pisləsələr də heç nə dəyişmir. Belə hallar hətta müəllimlərin də

başına gəlir. Dərsdə şagird və tələbələrə müxtəlif iradlar tutan müəllimlər özləri iclaslarda oturarkən və ya təkmilləşmə kurslarında mühazirə dinləyərkən bir-biri ilə söhbət edir və hətta partaları da yazırlar.

Bəzən elə hallar da olur ki, hər hansı şəxs ürəkdən bunu istəsə belə, vəzifə borcu ilə əlaqədar iş başında olduğu üçün xeyirxah işi yerinə yetirə bilmir. Məsələn, əsgər gecə yarı çox mühüm bir obyektə qoruyarkən kimsə yaxındakı çayda boğulur və köməyə çağırır. Əsgər nə etməlidir? Öz vəzifə borcunu yerinə yetirməkdə davam etməli, yoxsa insan həyatını xilas etməyə çalışmalıdır? Hər iki halda o öz borc və vicdanına qarşı çıxmış olur. İnsanın bir-birini təkzib edən işlər arasında seçim etmək məcburiyyəti qarşısında qalmağına **əxlaqi konflikt** deyilir.

Beləliklə, insanların davranışının düzgün qiymətləndirilməsi o qədər də asan məsələ olmadığı üçün burada tələmtələsikliyə yol verilə bilməz. Yəni də, əlbəttə ki, hərəkətin motivi bəlli olmalıdır. Bəzən insanlar heç özləri öz əməllərinin əsas motivini düzgün müəyyən edə bilmirlər: «özüm də bilmirəm niyə belə etdim» deyirlər. Əməlin baş verdiyi obyektiv, zahiri (təbii, sosial, məsələn, «ictimai fon») və subyektiv, daxili (məsələn, insanın dünyagörüşünün tipi, psixikasının vəziyyəti, xarakterinin cizgiləri və s.) şərait onu icra edən iradəsindən asılı olmaya da bilər. Çünki əməlin artıq fakta çevrilmiş nəticələri daha insanın hökmünə tabe deyil. Hegelin dediyi kimi: «Daş əlindən çıxdısa, şeytana məxsus olur».

Fəlsəfə və etika tarixində əməllərin zahiri – obyektiv, yoxsa daxili – subyektiv elementlərinə daha çox fikir verməklə bağlı bir-birinə zidd iki fikir mövcuddur. Konsekvensial (consequentia – nəticə sözündən) etikanın, məsələn, evdemonizm, makiavellizm, utilitarizmin nümayəndələri) əsasən hərəkətin nəticələrinə böyük önəm verir, motivin dəyərini arxa plana çəkirdilər. Bunu belə izah edirdilər ki, bəzən xoş niyyətlərdən xoşagəlməz işlər yaranır. Digər nəzəriyyənin nümayəndələri hərəkətlərin dəyərini yalnız motivin dəyəri ilə ölçürdülər. Kant deyirdi ki, işin məğzi görünən hərəkətlərdə yox, onların görünməyən daxili prinsiplərindədir. Bəzi adamlar müəyyən hərəkətləri vərdiş

etdikləri və ya ictimaiyyətə xoş gəlmək, təriflənmək üçün edirlər. Məsələn, kimsəsizlərə etdiyi yardımı bacardığı qədər reklam edənlər var. Buna yalnız o zaman haqq qazandırmaq olar ki, bununla başqalarına nümunə göstərisin. Və yaxud, ayrı-ayrı adamlar məscidə dərin dini hisslər, inam xatirinə deyil, vərdiş və ya özünü camaata dindar göstərmək üçün gedirlər. Bu, o vaxt belə olur ki, insanın əxlaqi davranışı zahiri xarakter daşıyır, xeyir və ədalət törətmək arzusu yox dərəcəsinə enir və əxlaqi motivasiyası kifayət qədər olmur. Motivasiya – motivin seçilməsi, dərk edilməsi, başqaları və ya özü qarşısında əsaslandırılmasına deyilir.

İnsan fəaliyyətinin xüsusi növü olan **əxlaqi fəaliyyət** əxlaqi niyyətdən yaranır, yəni əxlaqi niyyət onun motivi olur. Məsələn, «niyə məhz belə etdin?» sualına: «borcum idi» və ya «başqa cür etməyə vicdanım yol verməzdi» cavabı alınır ki, bu da davranışın xalis əxlaqi motivdən doğduğunu göstərir. Bu, dar mənada əxlaqi fəaliyyətdir ki, belə hallara həyatda az-az təsadüf olunur. Doğrudan da, motivi yalnız sırf əxlaqi hisslər, əxlaqi normalar, əxlaqi təsəvvürlər olan fəaliyyət – nadir hadisədir. Adətən, insanlar öz davranışlarında əxlaqa aid olmayan digər məqsədləri, maraqları, meyarları rəhbər tuturlar, yəni onları fəaliyyətə əxlaqi şüura aid olmayan şüur elementləri də təhrik edir ki, bu da geniş mənada əxlaqi fəaliyyətə aiddir: məsələn, məqsədüeyğunluq (səmərə, xeyir götürmə), effektivlik (qoyulan məqsədə daha yaxşı çatmaq baxımından), siyasi proqramlar, oyunlar və idmandakı müəyyən qaydalar, təlimatlar, qəbul edilmiş gözəllik qanunları (dəb baxımından) və s.

Beləliklə, əxlaq insanın hər cür fəaliyyətinin və davranışının mühüm tərəfidir. Hansı motivlə stimullaşmasından asılı olmayaraq, insanın bütün şüurlu və azad fəaliyyəti əxlaqi xüsusiyyətlərə malik olub, «xeyir», «şər», «haqq», «nahaqq» meyarları baxımından qiymətləndirilir. Bura insanın dostlarına, yaxınlarına, ailəsinə, əməyə, kollektivə münasibəti; elm, incəsənət, mədəniyyət sahəsində fəaliyyəti; eləcə də gündəlik işləri və s. aiddir. Bütün bunlar nəinki insanın cəmiyyətə, həmçinin cəmiyyətin insana, insanın təbiətə və özünə qarşı münasibətlərini formalaşdırır.

Şüurun daxili elementi olan niyyətlər əməlin motivi olmaya da bilər. **Niyyət** – hələ baş verməmiş fəaliyyətin obrazı olub, çox vaxt motivlə üst-üstə düşür. Məsələn, kimsə iclasda söz almaq niyyətindədirsə, bunun motivləri müxtəlif ola bilər: həqiqəti sübut etmək, rəqiblərin cavabını vermək, kütlə qarşısında özünü göstərmək, natiqlik məharətini nümayiş etdirmək, hazırcavab kimi şöhrət qazanmaq və s. Niyyət əməldən əvvəl gəldiyi halda, motiv ondan sonra da yarana bilər. Bu, törədilmiş əmələ haqq qazandırmaq, onu əsaslandırmaq üçün edilə bilər. Məsələn, məhkəmə zamanı aqressiv xarakterli adam kiməsə xətər yetirməsini özünü müdafiə etmək, öz şərəf və ləyaqətini qorumaq kimi motivləşdirir. Hegelə görə, motiv həmişə daxili və subyektiv, lakin dərk edilmiş səbəbdir. Əməlin strukturunda insanın şüur və iradəsinə tabe olan yeganə element subyektiv xarakter daşıyan motivdir. Ona görə də əməlin və ya davranışın əxlaqi qiymətləndirilməsi zamanı motivlər və onların əxlaqi keyfiyyəti mühüm rol oynayır. Bu zaman biz əvvəlcə törədilmiş əməlin müsbət və ya mənfi tərəfi ilə, sonra onu icra edənin şəxsiyyəti ilə maraqlanırıq.

Heyvanlardan, körpə uşaqlardan və ruhi xəstələrdən fərqli olaraq, hər bir normal insan öz əməllərinin mahiyyətini, şəxsi motivini, mənəvi (dini, əxlaqi) və hüquqi məsuliyyətini dərk etməlidir. Çünki qanunları bilməmək insanı məsuliyyətdən azad etmir.

Beləliklə, gördüyümüz kimi düzgün əxlaqi fəaliyyət, düzgün əməl insanın humanist düşüncəsi ilə paralellik təşkil etməklə bərabər, həm də onun cəmiyyət, onun inkişafı üçün lazım olan formalaşmış bütöv bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə də səbəb olur.

Sual 5. İnsan hüquqları və humanizm polisin fəaliyyətində

22 fevral 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında fərman imzalayıb. Fərmanda deyilir: Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq dövlətlər birliyinin tam hüquqlu üzvü kimi əsrlərin sınağından çıxmış ümümbəşəri dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçmişdi. Bu gün hər bir cəmiyyətin və dövlətin inkişafı demokratiya və insan hüquqlarına hörmət olmadan mümkün deyil. Demokratiya, inkişaf, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan və bir-birini şərtləndirən amillərdir.

Bəşər sivilizasiyasının ən müdrik kəşflərindən sayılan insan hüquqları bu gün hamının anladığı və anlamalı olduğu əvəzsiz nailiyyətdir.

İnsan hüquqlarına hörmət, insan hüquqlarının qorunması müasir dünyaya qovuşmağın əsas yoludur.

Əsrlər boyu dövlət və insan münasibətləri mütləq suverenlik prinsiplərindən irəli gələrək hər bir dövlətin müstəsna daxili məsələsi idi. Dövlətlə insanlar arasında istədikləri kimi rəftar edirdilər, bu isə ədalətsizliklərə gətirib çıxarırdı. Ədalətsiz, antihumanist şəraitdə dözümlü tükənən insanlar zaman-zaman üsyanlar qaldırır, inqilablar edirdilər. Elə Azərbaycanın tarixindən də buna çoxlu misallar gətirmək olar. Biz bilirik ki, müharibələr nəticəsində kütləvi surətdə günahsız insanlar öldürülürdü, mülki əhalidən qul kimi istifadə edilirdi, hərbi əsirlər işgəncələrə məruz qalırdı. Buna nə vaxtsa son qoyulmalı idi və artıq XIX əsrdə Avropa və Amerika ölkələri köləliyi rəsmən qadağan etdilər, müharibələrin aparılma qaydaları isə 1899 və 1907-ci il Haaqa konvensiyalarının bağlanması ilə xeyli humanistləri dirildi. XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Avropada milli, dini və ya irqi müstəsnalığa əsaslanan ideologiyalar yayılmaqda idi. Təbii ki, bunun da qarşısı alınmalı idi. Bu məqsədlə əsrimizin 20-ci illərində Millətlər Liqası çərçivəsində milli, etnik və dini azadlıqların hüquqlarını müdafiə etmək vəzifəsini müəyyən edən bir sıra anlaşmalar imzalandı. Lakin, məlum olduğu kimi, bütün bu tədbirlər o zaman

artıq geniş yayılmış irqi faşist ideologiyasının dövlət siyasətinə çevrilməsinə mane ola bilmədi və nəticədə də ikinci Dünya müharibəsi başlandı.

Məhz ikinci Dünya Müharibəsi zamanı törədilmiş vəhşiliklər mütərəqqi dövlətləri ümumdünya ədalət meyarını müəyyən etməyə sövq etdi.

Hələ 1945-ci ildə yaradılmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nizamnaməsinin müqəddiməsində insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə, kişi və qadının, böyük və kiçik millətlərin hüququ bərabərliyinə inam ifadə olunmuşdur.

1946-cı ildə çıxarılmış Nurenberq tribunalının qərarlarında isə müəyyən edilmişdi ki, insan hüquqları artıq heç bir dövlətin müstəsna daxili məsələsi deyil və heç bir dövlət suverenliyini bəhanə gətirərək vətəndaşları ilə istədiyi kimi rəftar edə bilməz. Lakin, bütün bunlar nə qədər vacib olsa da kifayət etmirdi. İnsan hüquqlarının ümumbəşəri dəyərə çevrilməsi üçün vahid yazılı sənədə çox böyük ehtiyac var idi.

Bu da 1948-ci ilin dekabr ayının 10-da BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Həmin Bəyannamə insan hüquqları sahəsində ilk rəsmi sənəd olmasa da miqyasına və əhəmiyyətinə görə şübhəsiz kim, birincidir. Məhz 1948-ci il Bəyannaməsi insanın beynəlxalq hüququn obyektində subyektinə çevrilməsinə ilk işarə idi, onun əsasında sonradan yüzlərlə beynəlxalq konvensiyalar qəbul edilmiş, əksər dövlətlər onun müddəalarını konstitusiyalarında təsbit etmişdir.

Aydındır ki, Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi İkinci Dünya müharibəsinin törətdiyi dəhşətli nəticələrinə cavab olaraq qəbul edilmişdi.

1950-ci il 4 noyabrda Romada “İnsan hüquqlarına və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa konvensiyası qəbul olunmuşdur. Bu konvensiya 3 bölmədən 59 maddədən ibarətdir. Maddələrin çoxu humanizm, insan hüquq və azadlıqları barəsindədir:

Məsələn, yaşamaq hüququ:

- işgəncələrin qadağan olunması;
- azadlıq və toxunulmazlıq hüququ;

- ədalət məhkəmə hüququ;
- qanunsuz cəzalandırılmaya yol verilməməsi;
- şəxsi və ailə həyatına hörmət;
- fikir, vicdan və din azadlığı.

Müasir şəraitdə hər bir dövlətin demokratik imici onun insan hüquqlarına münasibəti, həmin dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyəti ilə müəyyən edilir.

Demokratiya və insan hüquqları bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır və biri digərini şərtləndirir. Yalnız cəmiyyətdə mövcud olan demokratik iqlim insan hüquqlarının qorunmasına real təminat verə bilər. Digər tərəfdən insanın əsas hüququ və azadlıqlarının qanunvericilikdə və real həyatda təmin edilməsi cəmiyyətdə demokratiyanın təşəkkülü və geniş inkişafı üçün həlledici amil rolunu oynayır.

Yeni, müstəqil dövlət olan Azərbaycan Respublikası məhz bu prinsipləri əldə rəhbər tutaraq və demokratik hüquqi dövlət qurmağı ən ümdə vəzifələrdən biri hesab edərək insan hüquqlarının müasir konsepsiyasını ölkə Konstitusiyası səviyyəsində qəbul etmiş və onun adekvat normativ əsasını yaratmışdır.

Qanunauyğun haldır ki, 1995-ci ilin noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətimizin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir (maddə 12). İnsan hüquq və azadlıqlarının ən yüksək dəyər kimi təsdiq edilməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya quruluşunun başlıca norması kimi götürülmüşdür. Konstitusiyanın “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan 48 maddədən ibarət III fəslinin bütün mətni insana, insan ləyaqətinə, insan hüquqlarına hörmət ruhunda yazılmışdır.

Konstitusiyada aşağıdakı şəxsi hüququ və azadlıqlar öz əksini tapmışdır: yaşamaq hüququ, mənzil toxunulmazlığı hüququ, şəxsi həyatın, yazışmanın, telefon danışıqlarının sirrini saxlamaq hüququna təminat verən şəxsi toxunulmazlıq hüququ, sərbəst hərəkət etmək, yaşayış yeri seçmək, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına qeyri-qanuni qəsd etməyi və ona qarşı

zor işlətməyi qadağan edən təhlükəsiz yaşamaq hüququ və hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək hüququnu təsdiq edən dinə etiqad etmək, eləcə də etiqad etməmək üstündə təqibə yol verməyən vicdan azadlığı şəxsi hüquqlar sistemində mühüm yer tutur.

Konstitusiyaya görə, insanın şəxsi hüquqları dairəsinə həmçinin fikir və söz azadlığı, hər kəsin qanuni yolla istədiyi məlumatı əldə etmək və yaymaq azadlığı daxildir. Bunlardan əlavə, Konstitusiyaya uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası hər adamın öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq və ana dilində istifadə etmək hüququ vardır. Əsas Qanun şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququna da təminat verir.

Müəyyən olunmuşdur ki, insan hüquqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz (müharibədən, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyətdən başqa).

Azərbaycan Respublikası referendum yolu ilə qəbul olunmuş, prinsipcə “insan hüquqları manifesti” adlana bilən demokratik Konstitusiyası ilə hüquqi dövlətə, əsl vətəndaş cəmiyyətinə doğru qətiyyətli addım atmışdır.

1998-ci il 18 iyun tarixli Heydər Əliyev tərəfindən insan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı qəbul olunmuşdur. Bu proqram 42 maddədən ibarətdir. Onlardan DİN-ə aid olanlar aşağıdakılardır: Maddə 10 Azərbaycan Respublikası Polis Akademiyasında, polis orqanlarının əməkdaşları və hüquq sahəsində ixtisaslaşan ali təhsil müəssisələrinin müəllimləri üçün insan hüquqlarına dair tədrisin təmin edilməsi ilə bağlıdır.

Maddə 16. İnsan hüquqları sahəsində qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarının aradan qaldırılması üçün təkliflərin hazırlanmasını;

Maddə 18. İstintaq təcridxanalarında azadlıqdan məhrum olunmuş şəxslərin saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Humanist ideyaların hüquq sistemi üçün əhəmiyyəti çoxcəhətli və böyükdür. Humanizm hüquqla tənzim olunan və qorunan ictimai münasibətlərin

əsasında durur, hüququn tənziyi metoduna təsir göstərir. Təbii ki, sual meydana çıxır: humanizmin cinayət hüququ sahəsinə təsiri necədir? Humanizm prinsipinin tələbləri cinayət hüququnda hansı dairədən olan subyektlər barəsində tətbiq edilir? Cinayət qanununun gücü ilə qorunan cəmiyyətə münasibətdə humanizm tətbiq edilirmi? Cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsə, cinayətdən zərərçəkmiş şəxsə münasibətdə humanizm prinsipinin tələbləri nəzərə alınır mı?

Cinayət törədən şəxs yaşadığı cəmiyyətə onlarla tellərlə bağlıdır. O, cinayət etməklə, belə tellərdən birini qırır. Şəxsin cinayət etməsi onu vətəndaşlıq vəzifələrini yerinə yetirməkdən, şərəf və ləyaqətini, digər mülki, siyasi hüquqlarını qorumaqdan məhrum etmir. Buna görə də cinayət hüquq münasibətlərinin iştirakçılarının bir qismi barəsində, məsələn, zərər çəkən, şahid barəsində humanizm prinsiplərindən irəli gələn qayğı göstərilirsə, digərləri barəsində, məsələn, cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslər barəsində də belə münasibət rədd edilə bilməz. Odur ki, cinayət qanunlarının tətbiqində başlıca məqsədlərdən biri cəmiyyəti kriminal qəsdlərdən qorumaq olsa da, qanun elə həddə və elə metodlarla tətbiq edilməlidir ki, burada cinayət hüququnun humanizm prinsipinin tələblərinə riayət edilmiş olsun,

Cinayət hüququnda humanizm prinsipi müəyyən mənada ziddiyyətlidir. Cinayət hüququ şəxsiyyəti, zərərçəkənin hüquqlarını, cəmiyyətin mənafeyini qorumaqla bərabər eyni zamanda öz əməli ilə sadalanan dəyərlərə qəsd edən təqsirkar barəsində də humanist mövqedə durmalıdır.

Cinayət hüququnda humanizm nisbətən məhdud mənada cinayət törədən şəxslərə cəza təyini zamanı, eləcə də müxtəlif növ cəzalardan şərti və ya şərtsiz azad etmə institutlarının tətbiqində xeyirxahlıq münasibətini ifadə edir. Məsələn, cəzanın tətbiqi zamanı məhkumun şəxsi ləyaqətinin alçaldılmasına yol verilmir, törədilən cinayətə görə təyin edilən cəza məhkuma əzab, işgəncə vermək məqsədi güdmür.

Qanun humanizm prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə törədilməsinin, yəni belə şəxslərin əqli inkişaf xüsusiyyətlərinin tam formalaşmasının, onların kifayət qədər həyat təcrübəsinə

malik olmamasının cəza təyin edilərkən, habelə cəzadan və ya məsuliyyətdən azad etmə institutları tətbiq edilərkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar kimi nəzərə alınmasını müəyyən edir.

Ölkədə cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsində humanizm prinsipinin həyata keçirilməsi getdikcə azadlıqdan məhrum etmə qismində daha sərt cəzaların tətbiqinin azaldılmasını, daha yüngül cəzaların tətbiqini nəzərdə tutur. Belə ümumi humanist xətt şübhəsiz ki, xüsusilə ağır cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslərə, təhlükəli residivistlərə şamil edilmir.

Cəza təyini praktikasının təhlili göstərir ki, ifrat sərt cəzaların təyin edilməsi humanizm, ədalətlik kimi prinsiplərin tələblərini pozur, cəmiyyət üzvlərinin hüquqi şüurunun düzgün formalaşdırılması işinə mənfi təsir göstərir. İfrat sərt cəzaların tətbiqi ilə, bir tərəfdən, əhalidə məhkumun iztirablarına həmrəylik hissləri yaranır, digər tərəfdən, sərt cəzaların müntəzəm tətbiqi əhalinin mənəviyyatını sərtləşdirmiş olur.

Cəzanın əsasları məsələsi cinayət hüququnun başlıca problemini təşkil edir. Bu məsələ təkcə hüquqşünasların deyil, həm də filosofların, psixoloqların və başqa ictimai fikirlə məşğul olan mütəxəssislərin nəzər diqqətinin mərkəzində durur. Elmi tarixi təkcə cəzanın əsasları haqqında deyil, həm də “cəza hüququ” haqqında da mübahisələr olmuşdur. Taix boyu deyilənləri ümumiləşdirərək iki sual ətrafında fikirləşmək mümkündür:

- 1) cəzanın əxlaqi cəhətdən bəraət qazanması;**
- 2) cəzanın əxlaqi baxımdan nə dərəcədə düzgün olması.**

Cəzanı doğru hesab edən və onu inkar edən nəzəriyyələr çox olmuşdur. Belə ki, Lev Tolstoy deyirdi ki, “cəza özü zülm deməkdir, zülm yolu ilə zülmə qarşı mübarizə aparmaq mümkün deyil”.

İtalyan alimi Luici Dolçi belə hesab edirdi ki, “dövlət ailə başçısı kimi ailə üzvlərini cəzalandırmamalı, onlara doğru yol göstərməlidir, çünki şəxsiyyət toxunulmazdır”. Onun fikrinə görə cəza heç kimi qorxutmur.

Sosialist – utopist R.Ouen isə deyirdi ki, “dövlət özü vətəndaşın cinayət etdiyinə görə günahkardır, buna görə də cinayətkarı cəzalandırmağa haqqı yoxdur”.

Fransız alimi Jirardenin bu məsələyə baxışı da çox maraqlıdır. O, hesab edirdi ki, “zora qarşı zor, zülmə qarşı zülm etmək, yenidən zor və zülm doğurur”.

Bu mübahisələrdən cəza haqqında müxtəlif nəzəriyyələr və onu əsaslandıran humanist əxlaqi prinsiplər meydana çıxırdı. Məsələn, intiqam nəzəriyyəsi, qorxutma nəzəriyyəsi, məqsədəuyğunluq nəzəriyyəsi.

Cəmiyyət formalaşmağa başladığı zamanlardan etibarən daim cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparılmış və bu mübarizə bu gün də davam etməkdədir. Əgər ilkin dövrlərdə cəmiyyət bu sosial bəlaya qarşı yalnız cinayətkarı cəzalandırmaq vasitəsilə mübarizə aparırdısa və bu yalnız qisas məqsədi daşıyırdısa sonralar bu institut inkişaf edərək daha progressiv humanist məqsədə-cinayətkarı tərbiyələndirməyə, cinayətin qarşısını almağa xidmət etməyə başlamışdır. Bu ondan irəli gəlir ki, cinayətin törədilməsi faktı artıq həmin şəxsin deqradasiyasından xəbər verir və yalnız cəza tətbiqi ilə onu xilas etmək mümkün deyildir. Bundan əlavə biz tez-tez təcrübəsizlik, bəzən ağır, maddi vəziyyət, ehtiyac üzündən cinayət törədilməsi hallarına da rast gəlirik və belə şəxslərin təyin olunmuş cəzanı axıradək çəkməsinə heç də həmişə lüzum olmur. Ona görə də Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi məhkumların tərbiyə edilməsi prosesini daim nəzarətdə saxlamağı və özünü müsbət xarakterizə edən şəxslərin vaxtından əvvəl azad olunmasını və yaxud cəzanın çəkilməmiş hissəsinin azaldılmasını nəzərdə tutur.

Ümumiyyətlə, Respublikamızın Cinayət Məcəlləsi məhkumlara münasibətdə belə humanist normalarla çox zəngindir. Onlardan biri də amnistiya aktı və əfvətmədir. Bu aktların tətbiqi dövlətin ən ali qanunverici və icra hakimiyyətlərinin səlahiyyətində olduğundan onların tətbiq edilmə tezliyi dövlətin nə dərəcə humanist, demokratik və ədalətli olmasının mühüm göstəricilərindən biri sayılır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə amnistiya Respublikasının ali qanunverici orqanı tərəfindən qəbul edilən və məhkum olunmuş cinayətkarların müəyyən kateqoriyasını cinayət məsuliyyətindən və cəza çəkməkdən tamamilə azad edən və yaxud məsuliyyəti və cəzanı azaldan və ya məhkumluğu ləğv edən daha yüngül cəza ilə əvəz edən bir sənəddir. Bir qayda olaraq amnistiya aktı mühüm bayramlar və əlamətdir hadisələr yubileylər zamanı verilir. Amnistiya aktı bütün dünya dövlətlərində bir humanistlik nümunəsi kimi qəbul edilir. Çünki bu aktı ölkənin ən ali dövlət orqanı tərəfindən qəbul edilir və onun şamil ediləcəyi cinayətkarlıq kateqoriyaları əvvəlcədən məlum olmur. Lakin dünya praktikasından məlum olduğu kimi amnistiya aktı adətən ictimai təhlükəlilik dərəcəsi daha aşağı olan cinayətləri törətmiş və özünün davranışı ilə islah olduğunu sübut etmiş şəxslərə şamil edilir.

Bu da təbiidir ki, ictimai mənfəli iş üçün təhlükəli ola biləcək şəxslərin azad olunması heç bir məntiqə sığa bilməz. Əks halda o, humanizm keyfiyyətini tamamilə itirmiş olardı. Bütövlükdə cəmiyyətin mənfəyinə zidd olan heç bir qərar humanist addım kimi qəbul edilə bilməz.

Azərbaycan dövlətinin demokratikliyinə və humanistliyinə dəlalət edən digər mühüm bir fakt Konstitusiyanın 109-cu maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş respublika Prezidentinin əfv etmə hüququdur. Prezident tərəfindən verilən əfv etmə aktı amnistiya aktından fərqli olaraq ayrı-ayrı şəxsləri və ya onların bir qrupunu cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmək və yaxud cəzanı azaltmaq daha yüngül cəza ilə əvəz etmək və ya məhkumluğu ləğv etmək məqsədi ilə verilir.

Əfv etmə aktı Prezidentin həm şəxsi təşəbbüsü, həm də məhkumun və yaxud onun yaxın qohumlarının, dövlət və ictimai təşkilatların vəsatəti əsasında verilə bilər.

Humanizmin və qəddarlığının müəyyən hədləri var. Həmin həddi keçdikdə artıq bu anlayışların hər biri öz xüsusi mahiyyətini itirmiş olur.

Deməli, amnistiya aktı dövlətin humanizminin vahid nümunəsi kimi müəyyən prinsiplərə söykənməlidir. Əks halda bu humanist addımın nəticələri bütünlükdə cəmiyyət üçün faciələrə səbəb ola bilər.

Azərbaycanda ölüm cəzası haqqında söhbət aparanda biz bilirik ki, uzun müddət o tətbiq olunmuşdur. Tarix göstərir ki, 1988-ci ildə ölüm cəzasına məhkum olunmuş, 5, 1989-cu ildə 6, 1990-cı ildə 3, 1993-cü il fevral -8, barəsində hökmləri icra edilmişdir.

Ölüm cəzasının icrasına 1993-cü ilin iyun ayından faktiki moratorium qoyulmuşdur. Cinayət-hüquq siyasətini humanistləşdirilməsi ilə bağlı görülən işlər, o cümlədən Cinayət Məcəlləsinin ölüm cəzasını nəzərdə tutan iyirmi bir maddəsinin sanksiyalarından bu cəzanın çıxarılması, qadınlara, 65 yaşına çatmış kişilərə ölüm cəzasının tətbiqinin qadağan edilməsi, 1705 məhbusun əfv edilməsi, o cümlədən ölüm cəzasına məhkum edilmiş 12 şəxsin əfv olunaraq cəzalarının azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edilməsi və amnistiya qaydasında 17 mindən artıq şəxsin müxtəlif cəzalardan azad edilməsi və onları yenidən cəmiyyətə qayıtması üçün şərait yaradılması ölkəmizdə demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunun təzahürüdür.

Şərq aləmində ilk dəfə olaraq Azərbaycanda ölüm cəzasının ləğvi ölkəmizin dünyəvi, humanist, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yolu ilə inamla irəlilədiyini bir daha sübut edir.

Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsinin 9-cu maddəsində bilavasitə humanizm prinsipi təsbit olunmuşdur.

9.1. Cinayət Məcəlləsi insanların təhlükəsizliyini təmin edir.

9.2. Cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən cəza və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlər cismani əzab vermək və ya insan ləyaqətini alçaltmaq məqsədi daşıya bilməz.

Eləcə də Cinayət Məcəlləsinin digər maddələrində də humanizm prinsipinə, onun ən ümdə əlamətlərinə rast gəlmək mümkündür:

Maddə 10. Əməlin cinayət sayılmasını və həmin əmələ görə cəza müəyyən edən, cəzanı ağırlaşdıran, yaxud cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdıran cinayət qanununun geriyə qüvvəsi yoxdur.

NƏTİCƏ

İnsan hüquqlarının humanizm qorunub saxlanması və müdafiəsi işində polis əldə etdiyi nailiyyətləri praktiki şəkildə tətbiq etməlidir. İnsan hüquqları Avropa Şurasına üzv olan hər bir dövlətin milli hüququnun tərkib hissəsidir və polis əməkdaşları aşağıdakıları bilməlidirlər:

- polis əməkdaşlarını xidmətə qəbul edərkən onların insani humanist keyfiyyətləri, insan hüquqlarına münasibəti, xasiyyəti nəzərə alınmalıdır;

- polis təşkilatının strukturu və tərkibi xidmət etdiyi cəmiyyəti özündə əks etdirməlidir. Bu, o deməkdir ki, polis xidmətinə qəbul strategiyası elə qurulmalıdır ki, cəmiyyətin bütün təbəqələri polisdə xidmət etsin, eyni zamanda, cəmiyyətdə olan ictimai mütənasiblik (kişilərin, qadınların, dindarların, etnik azlıqların say mütənasibliyi) polis orqanlarında öz əksini tapmalıdır;

- insan hüquqlarına hörmət və riayətə əsaslanan xidməti mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi polisə rüşvətxorluq, korrupsiya, hüquq bərabərliyini pozma, irqi arı-seçkilik kimi qüsurlardan yaxa qurtarmasına kömək edir;

- şəffaflıq və məsuliyyət polis işinin vacib prinsiplərindən olmalıdır;

- xüsusi polis əməliyyatları planlaşdırılarkən insan hüquqlarının qorunması əməliyyat planına daxil edilməlidir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq polis işində tətbiq edilən texniki vasitələrin və texnologiyanın mübadiləsini, siyasi demokratiya, qanunun və insan hüquqlarının aliliyi məsələlərini də əhatə etməlidir.

Yalnız bundan sonra polis öz xidməti vəzifələrini yüksək səviyyədə qura bilər və insan hüquqlarını qoruyan təşkilat ola bilər.